

แหล่งเรียนรู้นอกรั้ว: พัฒนาการและแนวคิดสู่การปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงเชิงบูรณาการ กรณีศึกษา มหาวิทยาลัยบ้านนอก ตำบลเนินฆ้อ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง*
Outside of Learning the Books: Evolution and the concepts for action according to the integrated sufficiency economy principles, a case study of Ban Nok University, Noen Kho Sub-district, Klaeng District, Rayong Province.

เดโช แชน้ำแก้ว, ท้ายชนก คตะสมบุรณ์, เบญญาภา อัฉฤกษ์ และ สันญา สดประเสริฐ
Daycho Khaenamkhaew, Hathaichanok Katasomboon, Benyapa Atcharoek and Sanya Sodphasert
มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช, มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์,
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรราชวิทยาลัย
Nakhon Si Thammarat Rajabhat University, Nakhon Sawan Rajabhat University,
Mahachulalongkomrajavidyalaya University
Email: daycho_kha@nstru.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้เพื่อศึกษาพัฒนาการและแนวคิดสู่การปฏิบัติของเศรษฐกิจพอเพียงเชิงบูรณาการ กรณีศึกษา มหาวิทยาลัยบ้านนอก ตำบลเนินฆ้อ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ผลการศึกษาพบว่า พัฒนาการ 4 ยุคด้วยกัน คือ (1) ยุคแรก เน้นการประชุม และระดมทุนร่วมกัน (2) ยุคเรียนรู้ เป็นการสำรวจข้อมูลครัวเรือน รวบรวม และวิเคราะห์ข้อมูลปัญหา (3) ยุคเครือข่าย สร้างเครือข่ายองค์กรและทำงานเชื่อมประสานงานกับกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ (4) ยุคการท่องเที่ยว เป็นการต่อยอดทางความคิดและสร้างความสุขจากแนวคิดสู่การปฏิบัติของเศรษฐกิจพอเพียงภายใต้กิจกรรมต่าง ๆ ได้แก่ การจัดการตลาดสีเขียวเพื่อลดใช้สารเคมี ธนาคารชุมชนเพื่อสร้างพื้นที่การออมเงิน การแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรเพื่อให้เก็บได้นานขึ้น ธนาคารขยะและสิ่งแวดล้อมเพื่อสร้างพื้นที่สุขภาวะของชุมชน โหมสเตย์เน้นการเข้ามาเรียนรู้วิถีชีวิตร่วมกัน ร้านค้าพอเพียงเพื่อหล่อหลอมให้เป็นคนดีและมีศีลธรรม สื่อชุมชนเพื่อส่งข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน กลุ่ม ฅ ผู้เฒ่า เป็นการส่งเสริมวัฒนธรรมไทย และการเลี้ยงตะพานน้ำแบบไม่ใช้สารเคมีเพื่อรายได้เสริม กลุ่มอาหารท้องถิ่นไทยเพื่อใช้ผลผลิตในชุมชนมาประกอบอาหาร กลุ่มเกษตรพื้นบ้านเน้นสวนผลไม้ให้นักท่องเที่ยวมาชมและเลือกรับประทานได้ และกลุ่มธนาคารต้นไม้เพื่อแปลงต้นไม้เป็นสินทรัพย์ที่ใช้หนี้ได้ตามกฎหมาย ทำให้ชุมชนมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในลักษณะเศรษฐกิจพอเพียงเชิงบูรณาการ

คำสำคัญ: แหล่งเรียนรู้นอกรั้ว; หลักเศรษฐกิจพอเพียงเชิงบูรณาการ; มหาวิทยาลัยบ้านนอก

* Received November 18, 2021; Revised January 21, 2022; Accepted April 4, 2022

Abstract

This article aims to evolution and the concepts for action according to the integrated sufficiency economy principles, a case study of Ban Nok University, Noen Kho Sub-district, Klaeng District, Rayong Province. The findings show that there are four evolutionary stages: (1) The first era was focused on meetings and co-raising funds. (2) The learning era is to explore household information, collecting and analyzing problems. (3) The Networking era is creating a network of organizations and working to coordinate various groups of activities. (4) The traveling era was an extension of ideas and the creation of happiness. The concept of operating in a sufficiency economy underlies many activities, such as managing the green market to reduce chemicals. Community banks to create money-saving areas, processing of agricultural products for longer storage, waste banks, and environmental protection to create a well-being area for the community. Continue to visit home stay to learn about community life, shops of enough for good people. community media to deliver news that is beneficial to the community. The group of old people is a promotion of Thai culture, and this allows the raising of turtles without chemicals to earn money. The group of Thai local food is to use the product in the community for cooking. The group of local agricultural orchards offers tourists the opportunity to visit and choose to eat. The group of Tree Banks aims to convert the trees into debt able legal repayment, thereby forcing the communities to help each other in an integrated sufficiency economy.

Keywords: Outside of Learning the Books; sufficiency economy principles; Ban Nok University

บทนำ

การพึ่งพาตนเองเป็นสิ่งสำคัญที่สามารถทำให้เกิดความสุข และการเข้าร่วมกับสมาชิกในชุมชนให้สามารถช่วยเหลือกันและกันได้ มีร่วมกันแก้ไขปัญหา หรือทำให้สามารถสนองความต้องการของตนเองและชุมชนได้โดยที่ไม่มุ่งแข่งขันกันเอง และมีมิตรภาพต่อกัน หรือการพึ่งตนเองได้จนสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมได้ (พระมหาภูษิต อคควณโณ/ปลัดธรรม, 2557) การพึ่งพาตนเองนำไปสู่การจัดการของชุมชนต่าง ๆ ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อมุ่งหวังให้มีการเติบโตและพัฒนาสู่การพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนได้อย่างยาวนาน มีความสามัคคี และให้ความสำคัญกับการสร้างเอกลักษณ์ และมีความอดทนในการสร้างความคิดใหม่ ๆ และมีกระบวนการจัดการเชิงกลยุทธ์อย่างเป็นระบบ เพราะมีบทบาทสำคัญต่อการจัดการของชุมชนในปัจจุบันเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากการกำหนดวิสัยทัศน์ภารกิจ วัตถุประสงค์ กลยุทธ์ นโยบาย รวมไปถึงการติดตามและประเมินผลของกลุ่มอย่างเป็นระบบเพื่อให้มีทิศทางและเป้าหมายที่ชัดเจนในการทำหน้าที่เป็นองค์กรที่ช่วยสร้าง และพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนตลอดจนถึงประเทศชาติ (นงคราญ ไชยเมือง, 2558)

สำหรับมหาวิทยาลัยบ้านนอก บ้านจำรุง ตำบลเนินฆ้อ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ก็เป็นสถานที่หนึ่งที่สามารถพึ่งตนเองได้ ทั้งนี้การดำเนินงานอาจจะขัดแย้งกับหลาย ๆ คนหรือหลาย ๆ พื้นที่ที่พยายามดิ้นรนเพื่อจะมาเรียนมหาวิทยาลัยชื่อดังในตัวเมืองหลวง หรือกรุงเทพมหานคร แต่คนในชุมชน หรือมหาวิทยาลัยบ้านนอกกลับมีความภูมิใจกับพื้นที่ที่เขาอาศัยอยู่ในฐานะ “เกษตรกร หรือชาวไร่ชาวนา” ที่ช่วยกันตั้งขึ้นเป็น “มหาวิทยาลัยบ้านนอก” ที่ดำเนินการภายใต้เศรษฐกิจพอเพียงเชิงบูรณาการในลักษณะ “สติ รู้จักคิด รู้จักใช้ งดใช้เงิน ของพุ่มเฟิอย” เพื่ออนาคตของคนในชุมชนจะได้ไม่ยากลำบากในยามเศรษฐกิจไม่ดี โดยมุ่งหวังว่าจะให้คนในชุมชนใช้เป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับคนในชุมชน เริ่มตั้งแต่ระดับตัวบุคคล กลุ่ม เครือข่าย หมู่บ้าน ชุมชนท้องถิ่น ตำบล จังหวัด และระดับชาติ เพื่อให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ (มหาวิทยาลัยบ้านนอก, 2563) เนื่องจากการยึดหลักการเศรษฐกิจพอเพียง เน้นคนในชุมชนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา มีการรวมกลุ่มของคนในชุมชนให้สอดคล้องกับระบบนิเวศ โดยมีการหมุนเวียนทรัพยากรระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค (วิสาชา ภูจินดา และวิวัฒน์ แก้วดวงเล็ก, 2555) โดยใช้หลักคุณธรรมจริยธรรมและวินัยของชุมชน ทำตนเป็นแบบอย่างที่ดีเรื่องการบริหารตนเองและชุมชนให้มีความสุข พร้อมทั้งบริหารชีวิตและสังคมที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น (เดโช แชน้ำแก้ว, 2562) เพื่อให้เห็นรอยยิ้ม และได้รับรู้ถึงความสุขของคนในชุมชน ทำให้รู้สึกภูมิใจที่นำไปใช้ประโยชน์อย่างแท้จริงด้วยการเรียนรู้แบบบูรณาการเชื่อมโยงระหว่างมหาวิทยาลัยและชุมชน (ณัฐนันท์ วิริยะวิทย์, 2561)

จากความสำคัญดังกล่าวข้างต้น จึงทำให้ผู้เขียนสนใจศึกษาเรื่อง แหล่งเรียนรู้นอกตำรา: พัฒนาการและแนวคิดสู่การปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงเชิงบูรณาการ กรณีศึกษา มหาวิทยาลัยบ้านนอก ตำบลเนินฆ้อ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ภายใต้คำถามที่ว่า พัฒนาการและแนวคิดสู่การปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงเชิงบูรณาการเป็นอย่างไร เพื่อเป็นแนวทางการพัฒนาการพึ่งตนเองและปรับปรุงประยุกต์ใช้ให้เกิดประสิทธิภาพยิ่งขึ้นในการพัฒนาชุมชนนี้ และชุมชนอื่น ๆ ต่อไป

ปฐมบท: พัฒนาการของมหาวิทยาลัยบ้านนอก

มหาวิทยาลัยบ้านนอก เป็นพื้นที่ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นพื้นที่เรียนรู้การเกษตร และวิถีชีวิตที่พึ่งพาตนเอง นำสินค้าผลผลิตทางการเกษตรในชุมชนมาจำหน่าย และยังเปิดแหล่งท่องเที่ยว มีพัฒนาการของมหาวิทยาลัยบ้านนอก ดังนี้ (มหาวิทยาลัยบ้านนอก, 2563)

2.1 ยุคแรก (ก่อน พ.ศ. 2529) โดยเริ่มลงมือทำตั้งแต่ปี พ.ศ. 2529 จนกระทั่งมีผลงานอย่างเป็นรูปธรรม ด้วยความร่วมมือของคนในชุมชนที่เข้มแข็ง เนื่องจากมี “การประชุมกัน” ในครอบครัว จนกลายเป็น “เครือข่ายองค์กร” ที่มีการประชุมร่วมกันทุกวันที่ 15 ของเดือน เป็นเวทีสาธารณะหรือเวทีคนในชุมชนเข้าร่วม จึงเกิดการระดมทุนขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อปี 2529 เพื่อจัดตั้งร้านค้าชุมชน จำหน่ายสินค้าแปรรูปของชุมชน

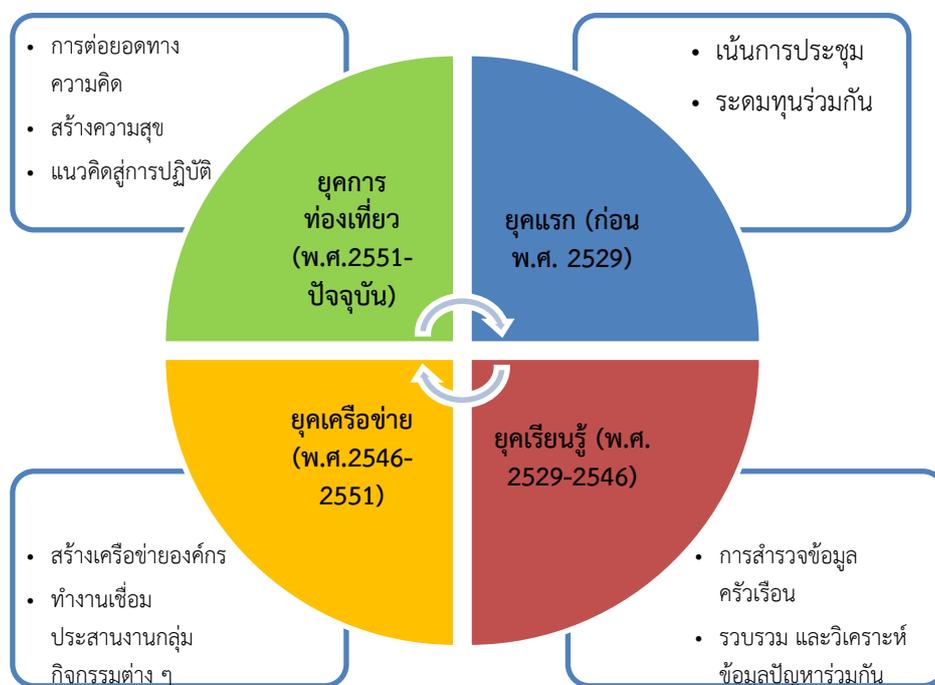
2.2 ยุคเรียนรู้ (พ.ศ. 2529-2546) มีกระบวนการ “สำรวจข้อมูลครัวเรือน” อย่างจริงจังเพื่อการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล ทำให้พบปัญหาสำคัญ คือ มีเกษตรกรในชุมชนใช้สารเคมีกันมากจนส่งผลกระทบต่อสุขภาพและเกิดสารพิษตกค้างในผลผลิต ซึ่งปัญหานี้ทำให้คนในชุมชนเป็นโรคมะเร็ง และมีสุขภาพแย่ง ประกอบกับต้นทุนการผลิตสูงขึ้น จึงเกิดการทบทวนตัวเองร่วมกันและคิดแก้ไขปัญหาในลักษณะ “ชุมชนจะพัฒนาได้อย่างไร ถ้าไม่เริ่มด้วยตนเอง” ทำให้นำไปสู่การณรงค์ให้คนในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของการลดใช้สารพิษหรือสารเคมี จัดตั้งกลุ่มเกษตรพื้นบ้าน ทำโครงการเกษตรชีวภาพ โครงการผักพื้นบ้านปลอดสารพิษ สนับสนุนให้ใช้ปุ๋ยอินทรีย์ และน้ำหมักชีวภาพเพื่อชำระล้างสารเคมี ตั้งแต่จุดเริ่มต้นของวงจรการผลิตจนถึงการบริการบริโภคในชุมชน หลังจากนั้นมีสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ได้เข้ามาช่วยเหลือด้านงบประมาณในการจัดกิจกรรมของคนในชุมชน และยังได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากจังหวัดระยองในการก่อสร้างโรงเรียนเรียกว่า “ธนาкарตันไม้” ซึ่งเพื่อเป็นแหล่งศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับพืชเศรษฐกิจ เช่น ต้นมังคุด ต้นมะยงชิด กล้ายาง ต้นกระวาน และพืชสมุนไพรต่าง ๆ ซึ่งนักท่องเที่ยวสามารถหาซื้อได้ มีจุดเปลี่ยนที่สำคัญของคนในชุมชน ท่ามกลางแนวคิดที่ต้องการมีเงินทุนเพื่อใช้เป็นกองกลางในการพัฒนาหมู่บ้านเป็นกองทุนของชุมชนเอง เพื่อการบริหารชุมชนแบบชุมชนพึ่งตนเอง

2.3 ยุคเครือข่าย (พ.ศ.2546-2551) มีเครือข่ายองค์กรชุมชน ได้น้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มาขยายแนวทางการทำงานไปยังกลุ่มคนในชุมชนอื่นของตำบลเนินฆ้อและพื้นที่ใกล้เคียง หรือพื้นที่ภูมินิเวศน์ และสร้างเวทีเชื่อมประสานงานกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยการส่งเสริมและสนับสนุนของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนในลักษณะ “การฟื้นฟูชุมชน” เชื่อมโยงการทำงานร่วมกันเป็นหลักการสำคัญในการทำงานของสมาชิกในปัจจุบัน ด้วยจุดมุ่งหมายร่วมกันในลักษณะ “สังคมเป็นสุข ชีวิตมีความมั่นคง พึ่งพาตนเองได้ บนหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” จึงทำให้สามารถต่อยอดการทำงานของเครือข่ายองค์กรชุมชนได้เป็นอย่างดี

2.4 ยุคการท่องเที่ยว (พ.ศ.2551-ปัจจุบัน) การต่อยอดทางความคิดที่มุ่งเน้นพาสังคมไปสู่ความอยู่เย็นเป็นสุข ชีวิตมั่นคง พึ่งพาตนเองได้ บนหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับภารกิจฟื้นฟูทรัพยากร คน ดิน น้ำและป่า เป็นการขับเคลื่อนงานของการทำงานในรูปแบบขององค์กรชุมชน มีศูนย์ประสานงานและมีเวทีปรึกษาหารือกันอย่างต่อเนื่อง สมาชิกของกลุ่มมีรายได้เพิ่มขึ้นรายจ่ายลดลง ด้วยแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ทำให้เกิดเป็น “ชุดความรู้” จากการถอดบทเรียนงานพัฒนาของคนในชุมชน และยกระดับ

การทำงานที่มีมุมมอง และข้อเสนอเชิงนโยบายที่มาจากประสบการณ์ตรงของผู้คนในพื้นที่ในบริบทส่งเสริม “การท่องเที่ยว” แบบวิถีชุมชน

จากพัฒนาการตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงเชิงบูรณาการ กรณีศึกษา มหาวิทยาลัยบ้านนอก ตำบลเนินฆ้อ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง สามารถสรุปได้ ดังแผนภูมิที่ 1

แผนภูมิที่ 1 องค์ความรู้พัฒนาการตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงเชิงบูรณาการ

จากแผนภูมิที่ 1 การถอดบทเรียนพัฒนาการตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงเชิงบูรณาการ กรณีศึกษา มหาวิทยาลัยบ้านนอก ตำบลเนินฆ้อ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ทำให้เห็นได้ว่า มีพัฒนาการ 3 ยุค ได้แก่ (1) ยุคแรก (ก่อน พ.ศ. 2529) เริ่มจากการลงมือทำด้วยความร่วมมือของคนในชุมชนจากที่ประชุมกันในครัวเรือนและระดมทุนในชุมชนร่วมกัน (2) ยุคเรียนรู้ (พ.ศ. 2529-2546) มีการสำรวจข้อมูลครัวเรือน พร้อมทั้งรวบรวม และวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันทำให้พบปัญหาที่สำคัญในชุมชนเพื่อนำไปสู่การแก้ไขต่อไป (3) ยุคเครือข่าย (พ.ศ.2546-2551) มีเครือข่ายองค์กรชุมชน มาขยายแนวทางการทำงาน และเชื่อมประสานงานกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ให้สอดคล้องกัน (4) ยุคการท่องเที่ยว (พ.ศ.2551-ปัจจุบัน) มีการต่อยอดทางความคิดสู่ความอยู่เย็นเป็นสุข และชีวิตมั่นคงบนหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

แนวคิดสู่การปฏิบัติ: การดำเนินกิจกรรมของมหาวิทยาลัยบ้านนอก

มหาวิทยาลัยบ้านนอกมีทุนทางสังคมที่ได้จากการเรียนรู้เรื่องของการพึ่งพาตนเอง มีกลุ่มกิจกรรมมากมายที่มีประสบการณ์ต่าง ๆ มีบุคลากรที่มีความเสียสละ เห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน

มีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สอดคล้องกับเศรษฐกิจพอเพียงและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีการดำเนินกิจกรรม ดังนี้ (มหาวิทยาลัยบ้านนอก, 2563)

3.1 ตลาดนัดสีเขียว: การบริหารจัดการตลาดสีเขียวแล การสร้างกลไกการผลิตเกษตรอินทรีย์ และการตลาดให้ยืนติดกัน การทำเกษตรกรรมในชุมชน มีการใช้สารเคมีกันอย่างรุนแรง สารเคมีตกค้างปะปน อยู่ในผลผลิต เมื่อรับประทานเข้าไปสารเคมีเหล่านั้นก็เข้ามาปะปนอยู่กระแสเลือดของทุกคนในชุมชน จึงจำเป็นต้องสร้างกิจกรรมที่จะช่วยกันรณรงค์ให้คนในชุมชนได้ตระหนักถึงความสำคัญเพื่อการ “ลดการใช้สารเคมี” กับพืชผลทางการเกษตร มีการจัดตั้งกลุ่มเกษตรกรพื้นบ้าน ทำโครงการเกษตรชีวภาพ โครงการผักพื้นบ้านปลอดสารพิษ สนับสนุนให้ชุมชนใช้ปุ๋ยอินทรีย์และน้ำหมักชีวภาพแทน เพราะคนในชุมชนเกิดโรคมุมแพ้มาก ส่วนหนึ่งนั้นก็เพราะอาหารที่รับประทานเข้าไป อีกทั้งอากาศที่เราหายใจมีแต่สารเคมีปนเปื้อนเป็นจำนวนมาก ทำให้ “ชุมชนก็จะอยู่ไม่ได้” เพราะโรคมุมแพ้มทำให้ร่างกายของเราทำงานได้น้อยลง ท้องเที้ยได้น้อยลง และมีความสุขน้อยลง ตอนนี้นักในชุมชนตระหนักในความเป็นหนึ่งเดียวกัน แม้ว่าการใช้สารเคมีอาจจะยังไม่หมดสิ้นไปจากชุมชน แต่อย่างน้อยที่สุดคนในชุมชนก็พยายามจะทำให้เหลือน้อยที่สุดในลักษณะ “ตลาดนัดสีเขียว” และตั้งความหวังว่าทั้งชุมชนจะเลิกใช้โดยสิ้นเชิงในอนาคต (มหาวิทยาลัยบ้านนอก, 2563)

3.2 พื้นที่การออม: กลุ่มธนาคารชุมชน เป็นการสร้างพื้นที่การออมเงินให้กับคนในชุมชน เป็นกลุ่ม สัจจะออมทรัพย์ที่มีการออมทรัพย์กันต่อเนื่องทุกเดือน คนในชุมชนรับรู้ร่วมกัน โดยทุกวันที่ 1 ของทุกเดือน ทุกคนจะมาออมเงินโดยมีเวลา 1 ชั่วโมง (12.00– 13.00 น.) ในลักษณะ “หนึ่งเดือน หนึ่งวัน หนึ่งชั่วโมง” เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนภายในกลุ่มของตนเอง หรือกองทุนพัฒนาหมู่บ้าน เป็นแหล่งเงินทุนสำหรับพัฒนาชุมชนแล้ว กิจกรรมสัจจะออมทรัพย์เป็นกิจกรรมหนึ่งที่เป็นกิจกรรมที่สร้างความเชื่อใจไว้วางใจกันภายในชุมชนในลักษณะ “ตรงเวลาและสัจจะร่วมกัน” ทั้งผู้กู้ และผู้ออม ซึ่งก็จะมีต้นทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางธรรมชาติ ทุนทางสังคม ทุนมนุษย์ ทุนสิ่งปลูกสร้าง ทุนด้านการเมือง ซึ่งสิ่งเหล่านี้เรียกรวมกันเป็นทุนชุมชน เป็นการพัฒนาชุมชน ที่ให้ผลสำเร็จ เพราะการออมไม่มีอดและมีวินัยในการออม เพื่อนำไปสู่รายได้ที่เพิ่มขึ้น สามารถนำอนาคตที่ดี มาสู่ครอบครัวและสังคม ทำให้เกิดการจัดการทุนของชุมชน ที่มีความเข้มแข็ง และยั่งยืนจากระดับรากฐาน เพื่อความมั่นคง (มหาวิทยาลัยบ้านนอก, 2563; MGR Online, 2563; สุนีย์รัตน์ ศิริรักษ์, 2562)

3.3 ผลไม้หลากหลาย ผลไม้อินทรีย์: กลุ่มแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร เนื่องจากจังหวัดระยองนั้นมีผลไม้หลายชนิด แต่ชาวสวนผลไม้กลับประสบปัญหาผลไม้ล้นตลาด ขายได้ราคาไม่ดี บางคนเป็นหนี้ แต่ที่นี้มีชื่อเสียงด้านการพึ่งพาตนเองและการดำเนินวิถีชีวิตไปตามหลักปรัชญาพอเพียง เนื่องจากผลไม้ราคาตกต่ำ หรือ “ผลผลิตล้นตลาด” ทำให้คนในชุมชนต้องพึ่งพาตัวเอง ไม่ต้องรอพึ่งรัฐบาล จึงจัดตั้งกลุ่มเครือข่ายแปรรูปผลิตภัณฑ์ เพื่อสร้างช่องทางการค้าขายให้แก่ ไม่ประชดโดยการเทผลไม้ทั้งบนท้องถนน เพราะเห็นถึงคุณค่าของผลผลิตที่เกิดจากหยาดเหงื่อแรงกาย โดยกลุ่มเครือข่ายแปรรูปผลิตภัณฑ์มีสินค้ามากมาย เช่น ทุเรียนทอด กุ้งทอด สาเกทอด ขนุนทอด ทุเรียนกวน กะปิ ไข่เค็ม และน้ำปลา ใช้วิธีการเรียนรู้การแปรรูปด้วยตัวเอง การแปรรูปทำให้เก็บได้นานขึ้น การรวมตัวกันแปรรูปผลผลิตตามฤดูกาลให้ขายราคาดีขึ้น และเก็บไว้ได้นานขึ้น โดยรับผลผลิตทางการเกษตรจากกลุ่มเครือข่ายแปรรูปมาขายในศูนย์การเรียนรู้มหาวิทยาลัยบ้านนอก ในขณะเดียวกันก็ประชาสัมพันธ์ให้เข้ามา “ศึกษาดูงาน” ไปประยุกต์ใช้กับท้องถิ่นตนเอง เพราะมหาวิทยาลัย

บ้านนอกเสมือนชุมชนในฝันของหลาย ๆ ชุมชน ทำให้คนต่างถิ่นเข้ามาเยี่ยมชม หรือมาพักโฮมสเตย์เพื่อเรียนรู้วิถีชีวิตของคนในชุมชนจนกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยเน้นคุณภาพจากวัตถุดิบที่นำมาผลิต เพราะเชื่อว่า “วัตถุดิบดี อาหารก็ต้องดีไปด้วย” ไม่หวังกำไร แค่ออยู่พอกิน โดยใช้การตลาดแบบปากต่อปาก จากความเชื่อที่ว่า “ของที่นี่ดี และอร่อย” และราคาเป็นธรรมตามคุณภาพของอาหาร และสร้างความสุขใจอย่างมั่นคงที่สามารถยืนได้ด้วยลำแข้งของตนเอง และเรียนรู้ที่จะอยู่รอดได้ เพียงเพื่อป้องกันระบบทุนนิยม (โครงการวารสารศาสตร์ดิจิทัล มหาวิทยาลัยรังสิต, 2563; มหาวิทยาลัยบ้านนอก, 2563) เนื่องจากส่วนร่วมเพื่อการเปลี่ยนแปลงเกษตรกรสู่การทำเกษตรอินทรีย์ในแบบที่หลากหลาย ทำให้เกษตรกรตัดสินใจเปลี่ยนมาทำเกษตรอินทรีย์ในลักษณะ “ผลไม้อินทรีย์” ขึ้นภายในชุมชนมากขึ้น (ณัฐนันท์ วิริยะวิทย์, 2562)

3.4 เสริมสร้างสุขภาวะ: กลุ่มธนาคารขยะและสิ่งแวดล้อม เกิดจากเครือข่ายองค์กรชุมชนได้หารือถึงแนวทางในการจัดการขยะในชุมชนว่าควรจัดตั้งธนาคารขยะเพื่อเสริมสร้างสุขภาวะให้กับตำบล โดยเน้นการมีส่วนร่วมด้วยการระดมทุน คนละ 100 บาท และจัดหาสถานที่ตั้งธนาคารบริเวณหน้าบ้านของป่ากิมฮ่อง ก่อเกิดสร้างความตระหนักผ่านรายการต่าง ๆ ของวิทยุชุมชน ทำให้ขยะในชุมชนลดลง สร้างเสริมสุขภาวะและขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะแบบ “กองทัพนวด” ร่วมกับสภารัฐธรรมนูญที่เก็บขยะข้างถนน ส่งผลต่อชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งยังมีกิจกรรม “ขยะแลกแต้ม” เพื่อการจัดการขยะทำให้หน้าบ้านของคนในชุมชนน่ามองมากขึ้น ทั้งนี้สร้างพื้นที่สุขภาวะชุมชนจากการปฏิบัติจริงในลักษณะการสนับสนุน “กิจกรรม 1 ครั้วเรือน 1 ปล่องบ่อ” เพื่อปลูกผักบริเวณหน้าบ้านตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (มหาวิทยาลัยบ้านนอก, 2563)

3.5 เรียนรู้วิถีชุมชน: กลุ่มโฮมสเตย์ชุมชน กลุ่มโฮมสเตย์ หรือมาตรฐานโฮมสเตย์ไทย ที่รวมตัวกันเพื่อบริการที่พักในชุมชนให้กับนักท่องเที่ยว หรือผู้ที่ต้องการมาศึกษาเรียนรู้วิถีชีวิตในชุมชน โดยคนในชุมชนกว่า 20 ครอบครัวเป็นสมาชิกในกลุ่มกลุ่มโฮมสเตย์ตามสภาพความเป็นจริงในชุมชน ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงอะไรให้หรูหรา เน้นสภาพภูมิทัศน์ในชุมชน เน้นการเข้ามาเรียนรู้วิถีชีวิตร่วมกัน ให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเรียนรู้วิถีชีวิตร่วมกัน และเป็นประสบการณ์ เป็นการสร้างกิจกรรมครอบครัว เน้นเรียนรู้วิถีชีวิตที่แบบเรียบง่ายในชุมชนเพื่อศึกษาวิถีความเป็นอยู่แบบคนในชุมชน และการใช้ชีวิตอย่างพอเพียง (มหาวิทยาลัยบ้านนอก, 2563)

3.6 ซื่อเองจ่ายเอง: กลุ่มร้านค้าพอเพียง ร้านขายสินค้าขนาดเล็ก ภายในร้านมีสินค้าวางอยู่จำนวนหนึ่ง โดยร้านแห่งนี้ให้ซื้อสินค้า และต้องทอนเงินด้วยตัวเอง เป็นร้านค้าต้นแบบของมหาวิทยาลัยบ้านนอก มีหลักบริหารที่แตกต่างจากร้านอื่น ๆ ในลักษณะ “ซื่อเองจ่ายเอง หยิบเงินทอนเอง” เพราะราคาสินค้านั้นติดไว้แล้วเพื่อหล่อหลอมให้เป็น “คนดีมีศีลธรรม” ท่ามกลางความเชื่อว่าหากทุกคนมีสภาพจิตใจดี ไม่คิดเอาเปรียบหรือคดโกงกัน เราก็จะอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข (หนังสือพิมพ์รังสิต, 2555)

3.7 สื่อข่าวสารเพื่อคนท้องถิ่น: กลุ่มสื่อชุมชน กลุ่มสื่อชุมชนเป็นเครื่องมือสำคัญของงานพัฒนาวิทยุชุมชนพลเมือง FM103.75 MHz ในนามบ้านจ่ารุงโปรดักชั่น หรือ “ทีวีคนในชุมชน” โดยสื่อชุมชนเป็นทางเลือกใหม่ที่คนในชุมชนถูกใจ เพราะสามารถตอบสนองความต้องการรับรู้ข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนและประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตคนท้องถิ่น เพื่อให้รับรู้การเคลื่อนไหวของกลุ่มเครือข่ายภายในชุมชนด้วยสื่อวิทยุชุมชน โทรทัศน์ อินเทอร์เน็ต และสื่อสิ่งพิมพ์ เป็นแหล่งจัดการความรู้สู่ “วิถีการพึ่งพาตัวเอง” อย่างยอดเยี่ยม ภายใต้การประยุกต์เข้ากับสื่อยุคโลกาภิวัตน์ได้อย่างเชื่อมโยงตามวิถี (หนังสือพิมพ์รังสิต,

2555) มีเป้าหมายและความสนใจร่วมกัน แบ่งปันประสบการณ์ความรู้ด้วยกันและสามารถสร้างข้อตกลงที่ดีระหว่างกันอย่างเท่าเทียมกัน เน้นการทำงานเพื่อชุมชน และนำเอาเนื้อหาในชุมชนมาถ่ายทอดเพื่อแบ่งปันความรู้และธำรงรักษาความรู้ให้อยู่กับชุมชนจนกลายเป็นอัตลักษณ์ของคนในชุมชน (พินิตา สุขโกศล, 2551)

3.8 **ผู้เฒ่า:** กลุ่มผู้สูงอายุเพื่อรักษาวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมไทย การได้รักษาวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมไทยให้คงอยู่ต่อไป ถึงแม้ว่าสังคมที่อยู่นั้นมีความสุขดีแล้ว แต่ก็ยังมีสิ่งหนึ่งที่จะละทิ้งไม่ได้คือ วัฒนธรรมไทย มีทั้งด้านดนตรี ศิลปะ การละเล่น การแสดง และกีฬาที่มีความงดงาม ควรค่าแก่การรักษาไว้ จึงเป็นหน้าที่ของคนในชุมชนที่จะต้องพร้อมใจกันรักษาวัฒนธรรม ให้ลูกหลานรุ่นต่อไปได้สืบสานต่อ โดยเฉพาะปูชนียบุคคล จึงมีการจัดตั้งกลุ่มเรียกว่า “ผู้เฒ่า” เพื่อส่งเสริมดนตรีไทยและอนุรักษ์เพลงไทยโบราณให้คนสมัยใหม่ได้ทำความรู้จัก ผู้สูงอายุได้ใช้เวลาว่างอย่างคุ้มค่า กลายเป็น “ชุมชนสร้างสรรค์ด้วยดนตรี” และอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยร่วมกับเครือข่าย มีการถ่ายทอดวิชาความรู้ในทุกเย็นวันอังคารหลังเลิกเรียน ผู้สอนก็คือ ปู่ย่าตายายในชุมชนที่มีความรู้ในศิลปะไทยแขนงต่าง ๆ (หนังสือพิมพ์รังสิต, 2555)

3.9 **ที่ละบ่อสองบ่อ สร้างรายได้:** กลุ่มเลี้ยงตะพาบน้ำ กลุ่มเลี้ยงตะพาบน้ำยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง บวกเหตุผลที่ว่าอาชีพเพาะเลี้ยงตะพาบน้ำ เป็นอาชีพเสริมที่ไม่ยุ่งยาก และตลาดในประเทศจีนมีความต้องการบริโภคเนื้อตะพาบน้ำสูง เพราะเชื่อว่าเนื้อตะพาบน้ำมีสรรพคุณเป็นยา ช่วยบำรุงกำลัง และซ่อมแซมร่างกาย ตะพาบน้ำมีราคาถึงตัวละ 700-800 บาท เริ่มจากทำที่ละบ่อสองบ่อ และขยายไปเรื่อย ๆ บางครั้งขายไข่ตะพาบ โดยตะพาบตัวเมียจะขึ้นมาวางไข่ทุก ๆ 10-15 วัน ครั้งละ 8-20 ฟอง มีการวิธีเลี้ยงตะพาบแบบไม่ใช้สารเคมี โดยนำผักตบชวาใส่ให้เต็มบ่อเลี้ยง ซึ่งเป็นวิถีชีวิต ทำให้สามารถ “มีกิน มีใช้ และมีเก็บ” เกิดความสุขและความพอเพียง (หนังสือพิมพ์รังสิต, 2555; มหาวิทยาลัยบ้านนอก, 2563)

3.10 **ผักพื้นบ้านเป็นอาหารจานหลัก:** กลุ่มอาหารท้องถิ่นไทย คนในชุมชนมีการลด ละ และเลิกสารเคมีอย่างจริงจัง ทำให้มีผักพื้นบ้าน ผลไม้อินทรีย์กินตลอดทั้งปี เมื่อมีเหลือจึงขายให้กับกลุ่มงานอาหารท้องถิ่นไทยนำมาจัดวางอย่างสวยงามคู่กับน้ำพริกกะปินำมาจากกลุ่มแปรรูปกะปิน้ำปลา เชื่อมโยงผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มกิจกรรมในพื้นที่ของเครือข่ายองค์กรชุมชน เพราะเมื่อมีคนมาศึกษาดูงานจะทำอาหารเลี้ยงรับรอง และใช้ผักพื้นบ้านเป็นอาหารหลักให้รับประทาน เช่น น้ำพริกกะปิกับผักสด ปลาโอต้มหวาน ซีโครงหมูต้มข่า หมูต้มใบชะมวง แกงส้มชะอมทอด เป็นต้น อาหารพื้นบ้านมีคุณค่าและมีประโยชน์ต่อร่างกาย เป็นยารักษาโรค และถูกหลักโภชนาการ ทำให้มั่นใจได้ว่า “อาหารอร่อย และปลอดภัย” (หนังสือพิมพ์รังสิต, 2555)

3.11 **คนกรีดยาง:** กลุ่มรวมซื้อรวมขายยางพารา การกรีดยางเป็นวิถีชีวิตอย่างหนึ่งของชาวสวนยาง เพราะชาวสวนยางเป็นพวกรักสงบ เนื่องจากต้องตื่นมาตั้งแต่เช้ามืดเพื่อกรีดยาง กลายเป็นสิ่งที่ “ต้องพึ่งตนเอง” ให้ได้จากสิ่งที่ตนเองมีอยู่ แล้วใช้ทรัพยากรนั้นให้เกิดประโยชน์สูงสุดได้อย่างเป็นอิสระแท้จริง ด้วยทุนทางสังคม และวัฒนธรรมที่มีในลักษณะ “กลุ่มรวมซื้อรวมขายยางพารา” เพื่อการทำงานร่วมกัน

3.12 **พืชผักอินทรีย์:** กลุ่มเกษตรกรพื้นบ้าน แก่นำในชุมชนร่วมผลักดันและรณรงค์ให้คนในชุมชนตระหนักถึงการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองให้ดีขึ้น โดยเน้นสวนผักและสวนผลไม้ ซึ่งเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชนให้มีนักท่องเที่ยวมาชมและเลือกรับประทานผลไม้ได้ตามอัธยาศัย ทั้งยังเป็นศูนย์ความรู้ ประสบการณ์การจัดการเครือข่ายองค์กรชุมชนที่เป็น “ชุดความรู้” คู่ความเข้มแข็งองค์กร

3.13 วิถีไม้สามอย่างประโยชน์สี่อย่าง: กลุ่มธนาคารต้นไม้ ด้วยหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ทำให้ “ธนาคารต้นไม้” ถือกำเนิดขึ้นบนแนวคิดที่ว่า “ต้นไม้มีค่าเหมือนเงิน” เพราะการมีที่ดินและสามารถปลูกต้นไม้ได้โดยที่ตนเองไม่ต้องลงทุนอะไรเพิ่มเติม โดยเสนอโครงการฯ พิจารณาขึ้นทะเบียนรับรองต้นไม้เป็นสินทรัพย์ และสามารถนำมาใช้หนี้ได้ตามกฎหมาย เกิดแนวคิด “ขอแลกต้นไม้ที่ปลูกเป็นเงิน” เพราะต้นไม้สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้มากมายจากแนวคิดสู่การปฏิบัติของเศรษฐกิจพอเพียงเชิงบูรณาการ กรณีศึกษา มหาวิทยาลัยบ้านนอก ตำบลเนินซ้อ อำเภอกาหลง จังหวัดระยอง สามารถสรุปได้ ดังแผนภูมิที่ 2

แผนภูมิที่ 2 องค์กรความรู้แนวคิดสู่การปฏิบัติของเศรษฐกิจพอเพียงเชิงบูรณาการ

จากแผนภูมิที่ 2 แนวคิดสู่การปฏิบัติของเศรษฐกิจพอเพียงเชิงบูรณาการ กรณีศึกษา มหาวิทยาลัยบ้านนอก ตำบลเนินซ้อ อำเภอกาหลง จังหวัดระยอง ทำให้ทราบว่า เน้นการลงมือทำด้วยความร่วมมือของคนในชุมชน พร้อมทั้งรวบรวม และวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกัน มีเครือข่ายองค์กรชุมชน และขยายแนวทางการทำงาน และเชื่อมประสานงานร่วมกัน ต่อยอดทางความคิดสู่ความเป็นสุขและมั่นคง กลายเป็นการบริหารจัดการเพื่อให้เกิดตลาดสีเขียว กลุ่มธนาคารชุมชน กลุ่มแปรรูปผลผลิต กลุ่มธนาคารขยะ กลุ่มโฮมสเตย์ กลุ่มร้านค้า

พอเพียง กลุ่มสื่อชุมชน กลุ่ม ฅ ผู้เฒ่า กลุ่มเลี้ยงตะพาบน้ำ กลุ่มอาหารท้องถิ่นไทย กลุ่มรวมซื้อรวมขาย
ยางพารา กลุ่มเกษตรพื้นบ้าน และกลุ่มธนาคารต้นไม้

สรุป

การถอดบทเรียนพัฒนาการและแนวคิดสู่การปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงเชิงบูรณาการ
กรณีศึกษา มหาวิทยาลัยบ้านนอก ตำบลเนินฆ้อ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง มีพัฒนาการ 3 ยุค ได้แก่
(1) ยุคแรก (ก่อน พ.ศ. 2529) เน้นการลงมือทำด้วยความร่วมมือของคนในชุมชน โดยการประชุมกันใน
ครัวเรือนและระดมทุนในชุมชนร่วมกัน (2) ยุคเรียนรู้ (พ.ศ. 2529-2546) สำรวจข้อมูลครัวเรือน พร้อมทั้ง
รวบรวม และวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันทำให้พบปัญหาที่สำคัญในชุมชน (3) ยุคเครือข่าย (พ.ศ.2546-2551)
มีเครือข่ายองค์กรชุมชน ขยายแนวทางการทำงาน และเชื่อมประสานงานร่วมกัน และสอดคล้องกัน (4) ยุค
ใหม่และการท่องเที่ยว (พ.ศ.2551-ปัจจุบัน) ต่อยอดทางความคิดสู่ความเป็นสุขและมั่นคงตามหลักปรัชญา
เศรษฐกิจพอเพียง และแนวคิดสู่การปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงเชิงบูรณาการ มีกิจกรรมต่าง ๆ ได้แก่
การบริหารจัดการเพื่อให้เกิดตลาดสีเขียวสร้างกลไกการผลิตเกษตรอินทรีย์และลดใช้สารเคมี กลุ่มธนาคาร
ชุมชนบ้านจ่ารุงเป็นการสร้างพื้นที่การออมให้กับคนในชุมชน กลุ่มแปรรูปผลผลิตทำให้เก็บได้นานขึ้น ไม่หวังกำไร
และลดค่าใช้จ่าย กลุ่มธนาคารขยะและสิ่งแวดล้อมเพื่อสร้างความตระหนัก และสร้างพื้นที่สุขภาวะชุมชน กลุ่ม
โฮมสเตย์ที่รวมตัวกันเพื่อบริการที่พัก เน้นการเข้ามาเรียนรู้วิถีชีวิตร่วมกัน กลุ่มร้านค้าพอเพียง ในลักษณะซื้อ
เองจ่ายเองเพื่อหล่อหลอมให้เป็นคนดีมีศีลธรรม กลุ่มสื่อชุมชนที่ส่งข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน กลุ่ม ฅ ผู้
เฒ่า เป็นการส่งเสริมวัฒนธรรมไทย และสร้างชุมชนสร้างสรรค์ด้วยดนตรีสานระหว่างผู้ใหญ่กับเด็ก กลุ่มเลี้ยง
ตะพาบน้ำ ทั้งการขายเนื้อ และขายไข่ตะพาบแบบไม่ใช้สารเคมี กลุ่มอาหารท้องถิ่นและใช้ทรัพยากรให้เกิด
ประโยชน์สูงสุด กลุ่มรวมซื้อรวมขายยางพาราตามวิถีชีวิตเป็นสิ่งที่ “ต้องพึ่งตนเอง” กลุ่มเกษตรพื้นบ้าน เน้น
สวนผลไม้ให้คนเข้ามาเที่ยวและเลือกรับประทานได้ตามอัธยาศัย และกลุ่มธนาคารต้นไม้เพื่อพิจารณาทะเบียน
รับรองต้นไม้เป็นสินทรัพย์ และสามารถนำมาใช้หนี้ได้ตามกฎหมายได้

บรรณานุกรม

- โครงการวารสารศาสตร์ดิจิทัล มหาวิทยาลัยรังสิต. (2563). การแปรวิกฤตเป็นโอกาส. (ออนไลน์) เข้าถึงได้จาก: <http://www.jr-rsu.net/article/681> (21 มกราคม 2563).
- ณัฐนันท์ วิริยะวิทย์. (2561). การเรียนรู้แบบบูรณาการเพื่อพัฒนาท้องถิ่นของสาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร. วารสารวิจัยราชภัฏพระนคร สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 13 (2): 82-98.
- เดโช แชน้ำแก้ว. (2562). ประวัติชีวิตและการทำงานของประยงค์ รมรงค์ : บทสังเคราะห์ วิวาทะว่าด้วยเรื่อง จริยศาสตร์การพัฒนา. วารสารการพัฒนาสังคม มจร, 4 (1): 1-12.
- นงคราญ ไชยเมือง. (2558). การพัฒนาการจัดการของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนสู่การพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน. วารสารมหาวิทยาลัยพายัพ, 25(1): 15-39.
- พนิดา สุขโกศล. (2551). วิद्यชุมชน ห้องเรียนการสื่อสารของคนในชุมชน.วารสารการสื่อสารมวลชน, 1 (2), 93-144.
- พระมหาภูษิต อคคณโณ (ปล้นรัมย์). (2557). การพึ่งตนเองของชุมชนในตำบลบ้านบัว อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารกิจการคณะสงฆ์) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยบ้านนอก. (2563). กลุ่มกิจกรรมการผลิต. (ออนไลน์) เข้าถึงได้จาก: http://www.banjumrung.org/Home/menu_02/jr_gproduct (21 มกราคม 2563).
- วิสาชา ภูจินดา และวิวัฒน์ แก้วดวงเล็ก. (2557). แนวทางการประยุกต์หลักนิคมอุตสาหกรรมเชิงเศรษฐกิจนิเวศ ในการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน กรณีศึกษา ชุมชนบ้านจำรุง ตำบลเนินฆ้อ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 5 (1): 64-83.
- สุนีย์รัตน์ ศิริรักษ์. (2562). ทรรศนากับการจัดการทุนชุมชน. (ออนไลน์) เข้าถึงได้จาก: <https://www.gotoknow.org/posts/329340,%20เมื่อ> (21 มกราคม 2563).
- หนังสือพิมพ์รังสิต. (2555). เชิญชวนชาวบ้านมาชิมของอร่อยในชนบท. (ออนไลน์) เข้าถึงได้จาก: <http://www.jr-rsu.net/article/676> (21 มกราคม 2563).